

részleg gépesítése (kölcsonzés, olvasói nyilvántartás, statisztika, információs tevékenység) és rendszerünknek külső adatbázisokkal való összekapcsolása felé. A Városi Könyvtár ezzel többek között a gépesített nemzeti bibliográfiához és a külföldi irodalom központi katalógusához nyer hozzáférést.

Fontolóra vesszük *néhány könyvtárnak az állomány összetételével és a szolgáltatások jellegével összefüggő profilváltását* a helyi feltételeknek és szükségleteknek megfelelően. Elengedhetetlenül szükségesnek látszik a *könyvtári állomány alapos korszerűsítése*, amit már meg is kezdtünk, és ugyancsak változtatások kellenek a gyarapítás összetételében, ami lehetővé tenné, hogy az állomány struktúrája megfeleljen a várható olvasói igényeknek. Megpróbáljuk bővíteni a nemzetközi kiadványcserét és a külföldi könyvek és folyóiratok beszerzését, hangsúlyt helyez-

ve a szakmai és nyelvi képzést segítő anyagokra.

Néhány szolgáltatás és tevékenység *jelenlegi térítési díját* bevételeink növelése céljából módosítottuk, de csak olyan mértékig, hogy sértetlen maradjon az az alapelv, hogy a szolgáltatások túlnyomó többsége nem viselheti el a kereskedelmi árakat, és a Városi Könyvtár alaptevékenységét dotálni kell.

A fent leírtakban még sok változás történhet. Mindannyian saját magunk fogunk megtanulni az új feltételek, az új gazdasági viszonyok között dolgozni, és főként elszokni attól, hogy "felülről" várjuk az utasításokat. Egyetlen helyes szabályozó elv vezérelhet bennünket, mégpedig az olvasóink és használóink igényei.

Fordította: Rácz Ágnes

A szerző *Development in reading in Yugoslavia* (56th IFLA Konf. 1990. 7. füz. 56-62.p.) című tanulmányát Kovács D. Katalin tömörítette

Az olvasáskultúra fejlődése Jugoszláviában

Durda Mesič

Egy ország történelme és kulturális fejlettsége jelentősen befolyásolja az ott élő emberek olvasási szokásait és az olvasás iránti igényüket. A cikk napjainkig végigkíséri azt a fejlődést, amely a Jugoszláviát alkotó különböző kultúrákban az

olvasás alapfeltételeit jelentő területeken végbe ment. Az olvasásra vonatkozó adatokat a Jugoszláviában meglehetősen későn kezdett, részleges, és módszertanilag gyakran megbízhatatlannul végzett vizsgálatok szolgáltatják.

A középkorban (a 10. századtól kezdve) a délszláv országokban – a szláv, glagolita és cirill nyelvű kéziratokban megjelenő – írott kultúra ugyanúgy a szűk egyházi körökhöz tartozott, mint Európa többi részén. A reneszánsz – amely legerősebben a dalmát városokban hatott – megindította a nemzeti nyelvű és a latin betűs irodalmat. A korabeli fejlett könyvtárak, melyekben humanisták tanultak, a kolostorokba és a városokba kerültek. A szabad és kulturális hatásokra nyitott Dubrovnik Köztársaság azzal a feltétellel támogatta a szerzetesi könyvtárakat, hogy azokat tudós világi személyek is használhatták. A mindössze néhány magán- és szerzetesi könyv-

jár, és egyéb gyűjtemény azonban azt bizonyítja, hogy abban az időben a könyv és az olvasás a társadalom elkülönült szellemi elitjéhez tartozott. A reformáció, amely csak Szlovéniában és Horvátország peremén hatott, ezen az évszázadokon át jellemző helyzetben csak részben tudott változtatni. *Primoz Trubar*, az ismert szlovén reformer ezt írta 1562-ben: "Istennek hála, még a szlovén parasztok és a gyermekek is nehézség nélkül olvasnak". Aligha van még egy ország, melynek népére ez jellemző lett volna abban az időben.

A 18. század végén *Mária Terézia* – az egyes országok Monarchia-beli helyzetétől függően – kisebb-nagyobb reformokat vezetett be az Ausztria-Magyarországhoz tartozó területeken. Az elsődleges cél – abszolutista racionalizáció a kormányzatban és a hadseregben – mellett, a reformok következtében kötelező lett az általános iskolai rendszer. Szerbiában és Crna Gorában csak később, a 19. század végén vezették be a kötelező iskoláztatást. Nehéz megbecsülni, hogy mindez hány gyermeket érintett, de bizonyosra vehető, hogy – Szlovéniában és részben Horvátországon kívül – nagy tömegek maradtak analfabéták egészen a legutóbbi időkig.

Egy jól ismert történész, *E. Hobsbawm* a délszlávokat hozta fel példának, mint a napoleoni háborúk utáni időszak teljesen tanulatlan népét. Szerinte 1827-ben csak 0,5 százalékuk volt írástudó, és még később is, az osztrák hadseregbe besorozott dalmátoknak is csak 1%-a tudott írni-olvasni (azt nem lehet tudni, hogy ez az adat a német nyelv ismeretére vonatkozott-e). Az 1900-as osztrák népszámlálás szerint a szlovén nyelvet beszélők közül 23%, a szerb-horvátok közül 75% volt analfabéta. A párhuzamos adatok szerint ez az arány a cseh-morva-szlovák nyelvcsoporthoz csak 3%, míg az olaszoknál 16%, a lengyeleknél 40%, a románoknál pedig 75% volt. 1900-ban a horvátországi adatok 58,5%-os írástudatlanságot mutattak. 1910-ben Horvátországban 48,4%, Szlovéniában pedig 14,6% volt az analfabéták aránya.

Mindennek ellenére a 19. században a felemelkedő középosztály a délszláv területeken olvasókörieket és könyvtárakat hozott létre, és a fejlett Európa mintájára ezzel együtt kialakult az irodalmi és politikai közönség. Az ébredő nemzeti öntudat (horvát, szerb, szlovén, és az illír mozgalomban jelentkező közös délszláv) elősegítette a nemzeti nyelvű újságírás és könyvki-

adás fejlődését. Kiszélesedett a könyvkereskedelmi hálózat, és ennek következtében 1903-ban Szerbiában 128, a Vajdaságban pedig 15 könyvkereskedő működött.

A századfordulóra megnőtt a nemzeti felvilágosodás iránti igény, és ez elősegítette a közművelődési könyvtárak alapítását. A közművelődési könyvtárak kialakulása, valamint az a tény, hogy a könyvtárakba hétköznapi emberek jártak, megteremtették a modern társadalom egyik kulcskérdésének, az olvasásnak az alapját. Az aktív könyvolvasás lett a társadalom kulturális fejlettségének egyik fő mutatója.

Jugoszláviáról tudni kell, hogy az első közös állam két világháború közötti rövid történelmében – bár volt bizonyos előrelépés – nem alakult ki a fejlett olvasáskultúrához szükséges előfeltételek. Sőt, az 1921-es népszámlálás nagyarányú írástudatlanságról adott számot: Szerbiában 65,43%, Horvátországban 32,15%, Bosznia-Hercegovinában 80,55%, Montenegróban 67,02%, és egy évvel későbbi adat szerint Macedóniában 73,86% volt az analfabéta. 1931-ben Jugoszlávia 13 934 038 lakosából 6 197 916 fő, azaz körülbelül 45% még mindig írástudatlan volt, miközben fennmaradtak az ország régiói közötti drasztikus különbségek is. Az analfabéták aránya Koszovóban volt a legnagyobb: 90%.

A könyvkereskedői és könyvkiadói hálózat kiterjedt az egész országra. 1935-ben Szerbiában 71 településen 209, a Vajdaságban 56 helységben 128, és Koszovóban 5 településen 15 könyvkereskedő működött.

Az előző időszakhoz képest számottevően megszorodtak a különböző típusú könyvtárak. A könyvtárak gyakran kicsi, hevenyészve összehozott, helyhiánnyal küszködő gyűjtemények voltak, szegényes, érdektelen állománnyal és szakképzetlen személyzettel.

A beiratkozott olvasókról és a könyvkölcsönzésről nincsenek rendszeres adatok. Mégis, különböző példák alapján megállapítható, hogy – Szlovénián és talán néhány városon kívül – a népességnek csak nagyon kis része járt könyvtárba. *B. Gerlanc* 1927-es adatai alapján kiszámítható, hogy az akkori Dráva Bánát – lakossága ma nagyrészt Szlovéniához tartozik – népességének több mint 10%-a volt könyvtárhasználó, és hogy a közművelődési könyvtárak állományának nagysága alapján egy főre valamilyen több mint 0,5 kötet könyv jutott. Nehéz megállapítani a beszerzés és a könyvtári tagság nő-

vekedésének általános trendjét. Számos könyvtárhoz letéti helyeket és mozgó egységeket is szerveztek. A könyvtárak általában nyitva álltak mindenki előtt. A legtöbb felhasználó – minden második – a diákok közül került ki.

A belgrádi városi könyvtár 1931-ben 25 480 felnőtt és 5416 gyermeklátogatót fogadott. A lakosság 1%-a volt akkor könyvtártag.

A második világháború után a városokba való költözéssel és az állami szolgálattal (gyakorlatilag az egész gazdaságot államosították) együtt megjelent az alapvető műveltség iránti igény. Ugyanakkor a szocialista hatóságok ideológiai okok miatt megkezdték az egész népre kiterjedő, a tömegkultúrára és – elsősorban ideológiai területen – a tömegek oktatására irányuló új felvilágosítási kampányt. Abból indultak ki, hogy a kapitalizmus szándékosan tudatlanságban tartotta a tömegeket, és hogy az ideológiailag helyes oktatás a nemzeti öntudatot fogja fejleszteni. Összességében véve szép gondolat volt, hogy a szocializmus széleskörűvé akarta tenni a művelődést. Az egyik hangoztatott jelszó a "minden házban, minden lakótelepen, minden munkahelyen legyen könyvtár" volt. Annak ellenére, hogy nem volt elegendő könyv (sokat megsemmisítettek vagy elvittek a háború alatt), sem elég hely az ország egész területén létrejött számos könyvtár számára, és különösen hiányzott a szakképzett könyvtári munkaerő, az állami és pártvezetők hivatalos jelentéseikben lelkesen írtak a könyvtárakról. A könyvtárak számát minden bizonnyal el túlozták, hogy be tudják mutatni a szocialista kulturális fejlődés során elért nagy eredményeket. 1948-ban a Jugoszláv Szövetségi Népköztársaság Tudományos és Művelődési Minisztériuma szerint az országban a 9772 közművelődési könyvtár összállománya 3 102 964 könyv, az olvasók száma pedig 1 831 198 fő volt, így átlagban 5 lakosra jutott egy kötet. A 15 841 566 fős népességből körülbelül 12% volt közművelődési könyvtári tag.

Ha mindez igaz, akkor abban az időben ez nagyon nagy arányú könyvtári tagságnak számított, különösen akkor, ha figyelembe vesszük, hogy a háború után Jugoszláviában még minden második ember analfabéta volt, és egyes vidékeken az írni-olvasni tudás az elit jele volt. Hogy ezeket a "hivatalos" adatokat fenntartásokkal kell fogadni, ezt bizonyítják a későbbi közvéleménykutatások eredményei és a még objektívebb statisztikák. Egy 1954-es szlovéniai közvéleményku-

tatás szerint a szlovén lakosság 5,6%-a volt könyvtártag. 1956-os adatok szerint Bosznia-Hercegovina népességének 3%-a volt könyvtárhasználó.

Az valószínűleg mégis igaz, hogy – köszönhetően a tömegek lelkesedésének és az új hatóságok működésének – a háború után rövid idő alatt jelentősen fejlődött az olvasáskultúra. Az írás-olvasás tömeges oktatása, a könyvtárak elterjedése, és az a tény, hogy a könyvtár hozzáférhetővé vált az egyszerű emberek számára is, megteremtette az olvasás mint mindennapi kulturális szükséglet alapfeltételeit.

Egy idő után állandósult a könyvtárak száma, és ezzel létrejött az olvasáskultúra egyik alapvető feltételének, a modern könyvtári hálózatnak az alapja. Már 1952-ben, amikor megkezdődött a rendszeres könyvtári adatszolgáltatás, sokkal kevesebb könyvtárat (azaz 250 kötetnél nagyobb gyűjteményt) tartottak nyilván, mint néhány évvel korábban. 1961-ben 3065 könyvtár volt az országban. Az 1986-os statisztika Jugoszláviában 2012 közművelődési könyvtárat regisztrált, közülük 1827 a településeken, a többi gyárakban és intézményekben működött.

1961 óta gyűjtik a nyilvántartott könyvtárhasználók statisztikai adatait. A könyvtárhasználók száma azóta lassan növekedett: a népesség 7%-áról 1986-ra 10%-ra emelkedett. A kölcsönzések számának növekedése ennél gyorsabb ütemű volt. 1961-ben összesen 13 617 000, 1986-ban mintegy 37 666 000 könyvet kölcsönöztek, miközben a könyvtári állomány 7 969 000 kötet-ről 28 060 000 kötetre nőtt.

Az összkép elfedi a valós helyzetet. Sok kisebb közművelődési könyvtárnak ugyanis nincs pénze az állomány rendszeres felújítására, és így nem vonzóak a (potenciális) felhasználók számára.

Fontos megemlíteni, hogy a felhasználókon általában az olvasókat kell érteni, mert nagyon kevés és szegényes az audiovizuális dokumentum a jugoszláv könyvtárakban.

A közművelődési könyvtárakban csaknem minden második olvasó általános iskolai tanuló. A könyvtári tagok egynegyede középiskolás, illetve főiskolai vagy egyetemi hallgató. Ők egyúttal a leggyakoribb könyvkölcsönzők.

Néhány adat azt mutatja, hogy a jugoszláv kiadói tevékenység viszonylag fejlett. 10 európai ország (így például Belgium, Bulgária, Csehország, Hollandia, NDK, Lengyelország, Svédor-

szág) kiadói tevékenységét elemezve, Jugoszlávia a lefordított könyvek kiadása területén a negyedik helyet érte el. Egy UNESCO jelentés szerint a fordításban megjelent művek száma alapján a világ első 12 országa között van, miközben az abszolút és relatív kiadási adatok körülbelül a 25. helyre sorolják. *Escarpit* szerint is kiemelkedően sok művet fordítanak le Jugoszláviában. A könyveladás figyelemreméltóan növekvő adatai azt mutatják, hogy az emberek valószínűleg többet olvasnak annál, mint amit a könyvtári adatok mutatnak. 1965-ben – a tankönyveken kívül – 9 516 000 könyvet és folyóiratot adtak el, 1987-ben pedig 109 773 000 példányt. A kiadott könyvek és folyóiratok száma 1965-ben 99 millió, 1988-ban 94 millió volt.

Az olvasottság területén elért hatalmas fejlődés ellenére sem kielégítő még a helyzet, bár az írni-olvasni tudás alapfeltétele, azaz a nyolcosztályos általános iskola elvégzése az egész országban kötelező. Az 1971-es és az 1981-es népszámlálás közötti időszakban egyötöddel csökkent azoknak a száma, akik nem végeztek el az általános iskolát (62,5%-ról 44,3%-ra). Szlovéniában a legkisebb az általános iskolát nem végzettek aránya, a legnagyobb pedig Bosznia-Hercegovinában. A legutolsó, az 1981-es népszámlálás szerint a lakosság 20%-ának általános iskolai, 25,7%-ának középiskolai végzettsége volt, és 5% tanult tovább a középiskola után. Mintegy 7,5 millió felnőttnek nincs még általános iskolai végzettsége, őket ezért aligha lehet a potenciális olvasók közé számítani.

Az első olvasáskutatási "vizsgálatot" közvetlenül a második világháború után végezték a közművelődési könyvtárak felhasználóinak körében. Az olvasókat pszichológiai csoportokra osztották azzal a céllal, hogy érdeklődésüket a "jó irodalom" felé lehessen fordítani. A vizsgálat alapja a *Rubakin*-féle elmélet volt.

A tudományos olvasáskutatás későn, a hetvenes években kezdődött, és csak egy országos vizsgálatot végeztek. A továbbiakban a cikk ennek eredményeiről számol be, majd egy longitudinális projekt bemutatása következik, amelyet öt évenként végeznek el Szlovéniában. Ezután a cikk beszámol két horvátországi kutatásról, melyből az egyik a kulturális igényeket, a másik a könyvpiacot vizsgálta.

Mennyien olvasnak?

Jugoszláviában 1973-ban a népesség 38%-a legalább egy könyvet olvasott (Szlovéniában 43%, Horvátországban 42%). Az olvasók 65%-a a 18-24 éves korosztályhoz; 28%-a az 55-64 évesek közé tartozott. Az olvasók 51%-a ekkor felsőfokú végzettségű, 20%-a szakmunkás, 15%-a paraszt, 17%-a szakképzetlen munkás. Szlovéniában 1984-ben az emberek 52%-a olvasott egy-nél több könyvet. A hetvenes évek végére ez az arány 66%-ra emelkedett, de ez az eredmény nem bizonyult tartósnak. Az olvasók egyharmada háromnál több könyvet olvasott. Egyetlen egy könyvet sem olvasott a parasztok 82%-a, a szakképzetlen munkások 62%-a, a nyugdíjasok 55%-a, a középfokú végzettségű hivatalnokok 26%-a, az egyetemi végzettségűek 8%-a, és a diákok 4%-a. A korábbi vizsgálatok kimutatták, hogy a fiatalok és a nők olvasnak többet. Számottevő volt a vidéken és a városokban élők közötti különbség. 1984-ben a háromnál több könyvet olvasók 44%-a városban, 39%-a külvárosban és 23%-a vidéken lakott. Érdekes adat, hogy a 48% könyvet nem olvasó 45%-a rendszeresen olvasott újságot.

A könyvpiac 1983-as vizsgálata szerint *Horvátországban* a lakosság 45%-a rendszeresen olvas. Szlovéniához hasonlóan leginkább az egyetemi- és középiskolai végzettséggel rendelkezők, valamint a nők és a fiatalok olvasnak. Az emberek kulturális igényeit vizsgálva (1989-ben) a szabadidőben végzett "kulturális tevékenységek" között az olvasás vezet. Horvátországban a válaszolók 66,8%-a olvas napi- és hetilapokat, 17,6%-a szakfolyóiratokat.

Mit olvasnak az emberek?

A szlovéniai olvasók 45%-a csak szépirodalmat, 7%-a pedig csak szakirodalmat, tudományos ismeretterjesztő- és társadalmi-politikai műveket olvas. Különösen érdekes, hogy az olvasók milyen értékeket tartanak fontosnak. Az erősen tekintélytisztelő emberek nem sokat olvasnak. Őket elsősorban a szépirodalom és a tudományos ismeretterjesztő művek érdeklik. A szépirodalom rajongói a családot tartják a leg-

fontosabbnak. Azok, akiknek a pénz a legfontosabb értéke, a szépirodalmat kedvelik, nem érdekli őket az ismeretközlő irodalom, társadalompolitikai műveket pedig egyáltalán nem olvasnak. A vizsgálat vezetőinek véleménye szerint a legjobb szlovén olvasók azok, akik a kultúrát tartják a legértékesebbnek, mert ők egyaránt olvasnak szépirodalmat, tudományos ismeretterjesztő irodalmat, kézikönyveket és tudományos műveket. A szépirodalmat olvasók közül a legtöbben a történelmi regényeket (35%), az életrajzi és háborús műveket (25%), valamint a mai témájú és szerelmes regényeket (23%) kedvelik, míg a népszerűségi lista végén a költészet (12%), a tudományos fantasztikus irodalom (10%) és az esszé (6%) áll. Az olvasók többsége érdekesítő és bonyolult cselekményű történetet akar olvasni. A kutatók ebből azt a következtetést vonják le, hogy az emberek azért olvasnak, hogy a mindennapi valóság elől egy álomvilágba tudjanak menekülni.

Horvátországban az olvasók 36,3%-a szépirodalmat, 22,5%-a pedig ismeretközlítő és tudományos műveket olvas. A férfiak legszívesebben történelmi regényeket (20%), legkevésbé pedig memoárokat és szerelmes regényeket olvasnak. A nők elsősorban a szerelmes (32,5%) és a történelmi regényeket (17,3%), legkevésbé pedig a memoárokat és a science fictiont (2,9%) kedvelik. A válaszolók közül a 17 és 20 év közötti fiatalok legszívesebben szépirodalmat (54,2%), a 41 és 51 év közötti korosztályhoz tartozók pedig ismeretközlő irodalmat (30,3%) olvasnak.

A *belgrádi* közművelődési könyvtárakban végzett vizsgálatok a szlovéniaihoz hasonló eredményeket hoztak. Az olvasók jelentős része történelmi regényeket (38,32%), útikönyveket, memoárokat és életrajzi műveket (36,29%), valamint társadalmi- (36,04%) és szerelmes regényeket (34,52%) olvas. Kisebb a költészet

(22,34%) és a science fiction (19,54%) aránya, és még kisebb a politikai irodalomé (15,99%). Legkisebb a közgazdasági és jogi (9,39%) művek, valamint a természettudományos művek (8,88%) olvasottsága.

Hogyan szerzik be az emberek a könyveket?

Szlovéniában az emberek 27%-a vásárolja, 11%-a könyvtárból kölcsönzi, és valamivel kevesebb mint 11%-a barátoktól kéri kölcsön a könyveket. Valamennyi vizsgált területen a magasabb családi jövedelemmel rendelkezők tartoznak a könyvvásárlók közé.

Szlovéniai kutatók azt állapították meg, hogy a viszonylag kis arányú könyvtári kölcsönzésnek az az egyik oka, hogy nincs a közelben közművelődési könyvtár (a falun élő megkérdezettek 80%-a válaszolt így). A másik ok az, hogy a könyvtárak nem vesznek elegendő számban olyan könyvet, amelyre igény van. Nem megfelelő az új könyvekről adott tájékoztatás sem. Még az állandó könyvtárhasználók is elsősorban a barátaiktól és újságcikkek alapján értesülnek az új könyvekről, vagy a kirakatban látják meg azokat.

A könyvtárhasználók elégedettek a könyvtári szolgáltatásokkal, és ez azt mutatja, hogy nem várnak túl sokat a könyvtáraktól.

A jugoszláv olvasáskultúra nem elég fejlett és ennek sokféle oka van. Közülük a cikk csak néhányat mutatott be. Általánosságban azt lehet megállapítani, hogy a délszláv népek történelmi okok miatt maradtak le az olvasottság területén. Ez alól csak a szlovén nép kivétel. A társadalmi méretű szegénység szintén akadálya volt annak, hogy a tömeges olvasás kulturális előfeltételei ki-fejlődjenek.